

ČLÁNKY / ARTICLES

Príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku: príklad politickej strany Kotleba–ĽSNS¹

Adriana Vasil'ková – Jarmila Androvičová²

Department of Political Science, Faculty of Political Science and International Relations
Matej Bel University in Banská Bystrica

Causes of increasing support of right-wing radicalism and extremism in Slovakia: Example of the political party Kotleba–ĽSNS. The crisis of traditional political parties, which has been intensively debated in recent years, is also relevant in Slovakia. The accompanying phenomenon of this crisis is the rise of various non-traditional political subjects, as well as the increasing popularity of radical and extremist political parties. In Slovakia, their main representative is the political party Kotleba – The People's Party Our Slovakia (Kotleba–ĽSNS). The aim of the study is to analyse the causes of the increasing popularity of this party and the profile of its electorate. The study is based on theoretical and historical analysis of the core phenomena – radicalism, extremism and nationalism. It presents the idea that the core position of everyday mainstream nationalism in Slovak politics weakened the sensitivity of Slovak voters towards “enemy creating” strategies in politics, thus preparing the ground for the success of Kotleba–ĽSNS. It also discusses the ideological vs. protest background of Kotleba–ĽSNS voters.

Keywords: radicalism, extremism, political parties, crisis of democracy, voters' behaviour, Kotleba–ĽSNS

How to cite: Vasil'ková, A. – Androvičová, J. 2019. „Príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku: príklad politickej strany Kotleba–ĽSNS.“ *Central European Journal of Politics* 5 (1): 71–99.

---

¹ Tento príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA 1/0755/17: Spoločensko-politické pozadie voličskej (ne)podpory politickej strany Kotleba – ĽSNS, ktorý je financovaný Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

² Korespondence: Doc. PhDr. Adriana Vasil'ková, Ph.D. pôsobí ako docentka a Mgr. Jarmila Androvičová, Ph.D. ako odborná asistentka na Katedre politológie, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: adriana.vasilkova@umb.sk, jarmila.androvicova@umb.sk

1. Úvod

V súčasnosti čelia mnohé štáty Európy a sveta, Slovensko nevynímajúc, vážnym problémom, ktoré zasahujú do všetkých oblastí života – do politickej, hospodárskej, sociálnej, ekologickej či dokonca kultúrnej. Jedným z dôsledkov týchto problémov sú fenomény ako radikalizmus a extrémizmus.

Tieto fenomény nie je možné analyzovať bez toho, aby sme neskúmali demokraciu. V odborných aj laických kruhoch sa diskutuje tom, že (zastupiteľská) liberálna demokracia sa dostala do krízy a že práve táto kríza vyvoláva v spoločnostiach javy, ktoré sa dostávajú do konfliktu so základnými princípmi demokracie. Po II. svetovej vojne sa demokracia stala symbolom lepšej budúcnosti, pokroku, blahobytu a vysokej životnej úrovne. Napriek všetkým jej pozitívam sa v posledných rokoch zintenzívňujú kritické a nespokojné hlasy na jej adresu. Povojnový optimizmus nahradil pesimizmus, ktorý prinútil človeka zamýšľať sa nad vývojom v moderných demokratických spoločnostiach. Cesta k dosiahnutiu lepšieho života sa zrazu javí zložitejšia, nielen v kontexte nedostatkov, ktoré demokracia má, ale aj v zmysle nejednotného náhľadu na to, čo lepší život znamená. Tento stav sprevádzajú obavy a strach z toho, čo príde, či z toho, s čím sa musí moderný človek v globalizujúcom sa svete vysporiadať a konfrontovať. Prehľbujú sa rozpory medzi predstavami a realitou, medzi tým, čo sa od demokracie očakáva a čo je demokracia schopná momentálne ponúknuť. Nedôvera v demokraciu však spočíva aj v reálnych problémoch, s ktorými sme v súčasnej dobe konfrontovaní (ekologické hrozby, terorizmus, migrácia apod.) (Mikulčíková 2007) a ktoré politickí reprezentanti nedokážu vyriešiť.

Všetky spomenuté skutočnosti vplyvajú na zmeny postojov občanov, ktoré sa odzrkadľujú:

- a) v nezájme, skepse či ignorovaní politiky a jej aktérov;
- b) v nízkej účasti na voľbách a znižovaní počtu členov „tradičných“ politických strán;
- c) v rôznych formách protestu, napr. v príklone k populizmu, radikalizmu či extrémizmu (Mikulčíková 2007).

Dôvodov, prečo „tradičné“ politické strany strácajú na popularite možno identifikovať viacero: od faktu, že si prisvojili moc pri výbere politických reprezentantov, cez rôzne finančné aféry a korupčné aféry až po klientelizmus. Dôležitú úlohu zohráva aj nejasná ideologická profilácia strany, ktorá občanovi sťažuje jeho rozhodovanie. Politické strany častokrát vzbudzujú dojem, že nie sú schopné adekvátne riešiť politické aj spoločenské problémy. Riešenia páľčivých a nepopulárnych problémov, napr. sociálnej reformy,

reformy daňového systému, otázky príst'ahovalectva atď. predovšetkým vládne strany mnohokrát zámerne odkladajú, s cieľom zabezpečiť si podporu aj v nasledujúcich voľbách.

V takýchto prípadoch vzniká nebezpečenstvo príklonu ľudí k populistickým, radikálnym či extrémistickým politickým stranám, ktoré na zložité problémy ponúkajú jednoduché a rýchle riešenia. Nárast popularity politickej strany Kotleba–Ľudová strana Naše Slovensko (Kotleba–ĽSNS) chápeme aj ako jeden z prejavov krízy „tradičných“ politických strán.

Cieľom predkladaného textu je analyzovať príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku, ktorý je reprezentovaný najmä (ale nielen) vzostupom úspechu politickej strany Kotleba–ĽSNS. V snahe naplniť tento cieľ sa v texte zameriame najprv na analýzu všeobecných príčin nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu v Európe a zhodnoteniu toho, do akej miery sa tieto faktory týkajú slovenského resp. stredoeurópskeho kontextu. Venujeme sa pritom aj tým príčinám, ktoré súvisia s oslabovaním konsenzu ohľadom liberálnej demokracie ako všeobecne najlepšej formy vlády, pretože práve napádanie, spochybňovanie a delegitimizovanie tých súčastí liberálnej demokracie, ktoré sa vyvinuli ako jej typické znaky (rovnosť, sloboda...), sa stali jednými z hlavných obsahových náplní súčasných politických strán reprezentujúcich pravicový radikalizmus a extrémizmus. Ako jednu z príčin nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu označujeme tzv. radikalizáciu mainstreamu – t.j. posun štandardných politických strán smerom k témam a rétorike, ktorá je, resp. bola typická najmä pre krajnú pravicu. Domnievame sa, že na Slovensku je táto radikalizácia mainstreamu daná najmä skúsenosťou s úspešným fungovaním stratégií „hľadania nepriateľa“ v politike a prítomnosťou nacionalizmu v politike. Zameriavame sa tu preto špecificky na problematiku nacionalizmu. Hoci táto tvorí len jednu z dimenzií pravicového radikalizmu a extrémizmu, z vyššie uvedených príčin je na Slovensku kľúčová. Keďže väčšina slovenských politických strán aktívne a často účelovo čerpá z historicky zakorenených sklonov k nacionalizmu, je historická analýza dôležitá aj pre pochopenie činnosti a postojov politických strán vo vzťahu k občanom.

V prvej časti príspevku sa budeme venovať analýze pojmov radikalizmus a extrémizmus, typologizácii príčin nárastu týchto fenoménov, v ďalších častiach prierezovo ich aplikácii na slovenské prostredie. Analýza historických udalostí, ktoré ovplyvnili charakter slovenskej spoločnosti, aj v kontexte skúmanej tématiky radikalizmu a extrémizmu a krízy politických strán, je dôležitým východiskovým bodom pre porozumenie súčasných postojov občanov k politickým stranám a ich reprezentantom.

V ďalšej časti sa venujeme špecificky politickej strane Kotleba-ĽSNS, pričom sa zameriavame najmä na objasnenie profilu voliča tejto politickej strany. Predpokladáme, že zameranie sa na známe charakteristiky voliča ĽSNS nám pomôže objasniť príčiny podpory tejto politickej strany. Cieľom je objasniť rôzne sociálne a demografické charakteristiky voličov. Textom sa tiahne otázka, ktorú sa snažíme zodpovedať aspoň čiastkovo, či a do akej miery sú voliči Kotleba-ĽSNS naozaj stúpenkami ideí pravicového radikalizmu a extrémizmu alebo do akej miery sú to skôr tzv. protestní voliči.

V našej analýze si teda kladieme nasledujúce výskumné otázky: Aké sú príčiny nárastu reálnej podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku? Túto hlavnú výskumnú otázku možno rozmeniť na ďalšie parciálne otázky: Aké sú príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu v Európe a ako sa týkajú slovenského resp. stredoeurópskeho kontextu? Keďže nárast reálnej podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku definujeme najmä cez nárast podpory politickej strany Kotleba-ĽSNS, ďalšou výskumnou otázkou je: Aký je profil voliča politickej strany Kotleba-ĽSNS?

V prvej časti práce sa z metodologického hľadiska jedná o teoretickú a historickú analýzu. Charakterizujeme tu pojem pravicového radikalizmu a extrémizmu vychádzajúc z teoretikov, ktorých definície a teórie najlepšie vystihujú reálne chápanie a podoby radikalizmu a extrémizmu v stredoeurópskom priestore. Ďalej využívame historickú analýzu vo vzťahu k fenoménu nacionalizmu, ktorý je jedným z konštitutívnych prvkov podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu. V časti venovanej profilu voliča Kotleba-ĽSNS sa opierame o údaje, ktoré sú známe z doposiaľ realizovaných prieskumov, výskumov, o volebné výsledky, ale i analýzy, ktoré boli vo vzťahu k voličovi Kotleba-ĽSNS realizované. Zároveň však treba povedať, že nami predkladané hypotézy a tvrdenia nie sme takto postavenými metódami analýzy vždy schopné jednoznačne potvrdiť či vyvrátiť. Snažíme sa skôr rozšíriť možné spôsoby interpretácií narastajúcej podpory politickej strany Kotleba-ĽSNS. Na ich presné zdokumentovanie a potvrdenie by však bol potrebný ďalší výskum.

2. Charakteristika pojmov extrémizmus, radikalizmus a ich príčin

Ak máme analyzovať nárast popularity (pravícového) radikalizmu a extrémizmu na Slovensku a príčiny úspechu politickej strany Kotleba-ĽSNS, je nevyhnutné tieto pojmy definovať a dať ich do kontextu k súčasnému vnímaniu demokracie. Najst' pevnú hranicu

medzi extrémizmom a radikalizmom je ťažké. Súvisí to s problémami definičného vymedzenia týchto pojmov, ale aj s ich genézou a historickým využívaním.³

Z hľadiska etymologického možno extrémizmus (z latinčiny *extremus*, *extremitas*, čiže najkrajnejší, najvzdialenejší, ale i najškodlivejší (Mikulčíková 2010; Charvát 2007) charakterizovať ako pojem, ktorý v politickej teórii označuje takú pozíciu, ktorá je najviac vzdialená od politického streda a teda reprezentuje krajné stanoviská.

Slovenské vedecké prostredie sa pri vymedzení definičných kritérií pojmu extrémizmus inšpirovalo Nemeckom.⁴ Slovenský právny poriadok pojem extrémizmus nepozná, vymedzuje ho Konceptia boja proti extrémizmu (MINV 2015), ktorá ho definuje ako: „konanie a prejavy vychádzajúce z postojov krajne vyhrotenej, demokratickému systému nepriateľskej ideológie, ktoré či už priamo, alebo v určitom časovom horizonte deštruktívne pôsobia na existujúci demokratický systém a jeho základné atribúty. Druhou charakteristickou črtou extrémizmu a s ním spájaných aktivít je, že útočia na systém základných práv a slobôd garantovaných ústavou a medzinárodnými ľudskoprávnymi dokumentmi, alebo sa snažia svojimi aktivitami uplatňovanie týchto práv sťažiť, či znemožniť.“ Veľmi všeobecne tak za politický extrémizmus možno považovať také politické prejavy, ktoré sa stavajú do opozície k liberálnej demokracii a jej princípom (Mareš 2015: 73). Extrémizmus atakuje podstatu slobodného demokratického poriadku a jeho cieľom je, aj s využitím násilných, nelegitímnych a protiprávných metód, citovej stránky politiky, iracionality, predsudkov a manipuláciou s vedomím (Melvil' 2002: 537–538), *odstrániť* existujúci demokratický systém. A nahradiť ho iným, zväčša autoritatívnym či totalitným režimom (Mikulčíková 2010).

Tým, že extrémizmus je vo všeobecnosti vnímaný ako negatívny pojem a aj z hľadiska toho, že sa v minulosti krajné politické postoje označovali za radikalizmus, dochádza aj v súčasnosti k pomerne častému zamieňaniu týchto dvoch pojmov (Nociar 2015; Mareš 2003). Napriek tomu, že extrémizmus a radikalizmus sú si v metódach či čiastkových cieľoch podobné, v žiadnom prípade ich nemožno stotožňovať. V porovnaní s pojmom extrémizmus je radikalizmus (z lat. *radix* – koreň, rozumej ísť ku podstate problému), chápaný, aj vzhľadom na hodnotenie pôsobenia radikálnych politických hnutí v 19. storočí, v pozitívnejšom slova zmysle. Radikalizmus síce reprezentuje stanoviská, ktoré sa zreteľne odkláňajú od všeobecne uznávanej a platnej mienky, na

---

³ Pojem extrémizmus je pomerne mladý pojem a v odbornej literatúre sa začal používať na prelome 19. a 20. storočia. Dovtedy sa spoločensko-politické javy, ktoré v súčasnosti označujeme za extrémistické, označovali pojmom radikálne.

⁴ Podľa nemeckých autorov U. Backesa a E. Jesseho (1989: 33) je politický extrémizmus „hromadným označením rozličných politických názorov a snáh, ktorých spoločnou črtou je odmietanie demokratického ústavného štátu, jeho základných práv a pravidiel hry.“

rozdiel od extrémizmu si za cieľ kladie *zmenu* systému. Je založený na racionálnych argumentoch a zvyčajne neprekračuje rámec základného demokratického poriadku (Mikulčíková 2010).

V kontexte vyššie napísaného tak prívrženci radikalizmu dokonca niekedy požadujú reformu existujúceho demokratického poriadku v zmysle jeho zefektívnenia. Je však potrebné uvedomovať si aj skutočnosť, že mnohí prívrženci extrémizmu sami seba označujú za radikálov. Z uvedených dôvodov sa môže stať, že dôjde buď k odmietaniu legitímnych názorov a požiadaviek určitých skupín obyvateľstva, ktorí bývajú účelovo označení za extrémistov a ďalej sa s nimi nevedie dialóg, alebo k neidentifikácii, resp. podceneniu skrytých extrémistických prejavov.

V praktickej politike je preto mnohokrát ťažké jednoznačne stanoviť, ktorý politický subjekt je extrémistický alebo radikálny. Avšak, vzhľadom na teoretické vymedzenie, možno pojem extrémizmus (ako antitézu voči demokratickému ústavnému štátu) ľahšie ohraničiť.

Extrémizmus sa primárne delí na ľavicový a pravicový. Pre potreby tohto príspevku sa budeme primárne zaoberať pravicovým extrémizmom. Vychádzajúc z definičného vymedzenia extrémizmu možno pravicovému extrémizmu pripísať nasledujúce znaky: je antipluralistický a podnecuje strach pred spoločenskou rôznorodosťou, odmieta myšlienku ľudských práv, hlavne ľudskej dôstojnosti ako i práva na slobodu a rovnosť, uprednostňuje autoritatívny vodcovský štát a preto je antidemokratický, je antiparlamentaristický, pretože odmieta súťaženie politických strán a preferuje homogénne národné spoločenstvo, je antiinštitucionálny, odmieta del'bu moci, je verejne alebo skryto rasistický a/alebo antisemitský, vo všeobecnosti je nepriateľský voči cudzincom, odmieta „iných“ alebo „cudzích“, ako i tých, ktorí sa za týchto ľudí zasadujú, je vypäto nacionalistický a nepriateľský voči ostatným štátom, podporuje revizionizmus, v ktorom bagatelizuje význam nacistického štátu alebo ho dáva za príklad, či relativizuje a popiera holokaust, je náchylný páchať násilie, vo vlastných radoch toleruje neonacistov a vojenské násilie, znevažuje všetkých, ktorí sa odklňajú od noriem, ktoré stanovili samotní extrémisti, ako napr. homosexuáli, postihnutí ľudia, etnické menšiny alebo politicky inak zmýšľajúci ľudia (Schroedter 2008: 9).

Extrémizmus a aj radikalizmus sa zvyknú vymedzovať voči demokracii a vo svojej podstate sa viažu na jej fungovanie. Pri ich analýze je preto nevyhnutné zohľadňovať to, aká vysoká hodnota sa pripisuje konkrétnej demokratickej spoločnosti a jej princípom. V krajinách s dlhoročnou demokratickou tradíciou je zakotvenie demokratických princípov silnejšie, než je tomu v „mladých“ demokraciách, ku ktorým zaraďujeme i Slovensko. Zároveň je však potrebné reflektovať špecifiká (historické, politické, sociálne, kultúrne a iné.) jednotlivých demokratických spoločností. Práve tie totiž

výrazným spôsobom ovplyvňujú intenzitu a formy extrémistických či radikálnych prejavov.

Príčiny pravicového extrémizmu možno skúmať z viacerých hľadísk, ktoré sa navzájom môžu, ale nemusia ovplyvňovať. Bolo vypracovaných viacero prístupov, ktoré sa pokúšajú vysvetliť, prečo majú jednotlivci sklon podporovať pravicový extrémizmus.

Prvý prístup hľadá príčiny príklonu k pravicovému extrémizmu v osobnostnej, individuálnej rovine. Predmetom jeho záujmu je správanie sa subjektov (jednotlivcov), resp. deficity v ich osobnostnej štruktúre. Tento prístup stavia na predpoklade, že politické postoje jednotlivcov závisia od ich charakteru a vlastností. Druhý prístup skúma pri vysvetľovaní príčin pravicového extrémizmu sociálno-ekonomické podmienky. Sociálne i ekonomické vzťahy majú viditeľný vplyv na správanie sa ľudí. Predovšetkým v čase globalizácie, sociálnych a ekonomických zmien, ekonomických kríz sa mnohí ľudia cítia byť ohrození, boja sa sociálneho úpadku a straty svojho sociálneho statusu. Nespokojnosť a strach v nich stimuluje pocity nedôvery v daný poriadok, ktoré môžu vyústiť až do odporu voči systému a stať sa živnou pôdou pravicovo extrémistických tendencií. Tretí prístup sa viaže na fungovanie politického systému, aktivity politických orgánov a politických subjektov, čím vysvetľuje príčiny extrémizmu z politického hľadiska. Skostnatenosť politiky, strata dôvery v politické inštitúcie či politické strany sú iba niektoré z mála príkladov možných príčin vzniku pravicového extrémizmu. Kríza dôvery v demokratický systém môže prispieť k tomu, že sa vytvorí živná pôda pre autoritatívne postoje a riešenia, ktoré môžu viesť až k celkovému odmietaniu demokracie (Mikulčíková 2010). Významnú úlohu však zohrávajú aj ďalšie faktory napr. v súčasnosti aktuálne faktory prameniace z globalizácie, či faktory historické.

Pád železnej opony otvoril aj v stredoeurópskych krajinách priestor procesu globalizácie. Pôvodná myšlienka globalizácie: postupné zjednocovanie sveta s vylučovaním extrémov jednotlivostí (Balážová 2003: 736), sa nenaplnila v očakávanom rozsahu. Práve naopak, globalizácia so sebou priniesla i viaceré politické, ekonomické i sociálne problémy, ktoré sa prejavujú v zdôrazňovaní špecifik jednotlivých národov v kultúrnej, jazykovej či inej oblasti. Globalizácia nevyhnutne nastolila otázku, do akej miery si jednotlivé štáty zachovajú okrem národnej suverenity aj vlastnú národnú identitu. Globalizácia nivelizuje ekonomické, politické, kultúrne špecifiká, čo zákonite vyvoláva i opačné tendencie smerujúce k ochrane špecifického, jedinečného a neopakovateľného, čoho nositeľom je národ.

Taktiež špecifický historický vývoj výraznou mierou ovplyvňuje charakter pravicového extrémizmu ako aj postoje členov spoločnosti, jej politických elít a ich chápanie demokratických princípov. Dejinné udalosti je potrebné vnímať tak, že pomohli otvoriť cestu pravicovému extrémizmu, ktorý v novodobých politických aj

ekonomických podmienkach dostáva novú podobu a obsah. Historické faktory hľadajú príčiny vzniku pravicovo extrémistickej orientácie a pravicovo extrémistického konania v minulosti, napr. v nedostatočnej (absentujúcej) demokratickej tradícii alebo v nedostatočnom vyrovnaní sa minulosťou. Tieto aspekty sú intenzívnejšie práve v krajinách bývalého východného bloku, v ktorých totalitný režim pretrvával na rozdiel od západoeurópskych krajín aj po II. svetovej vojne vo forme komunistického režimu.

Po ére „l'avicovej“ komunistickej totality bolo celkom prirodzené, že isté skupiny obyvateľstva budú sami seba vnímať ako víťazov nad socializmom a budú sympatizovať s pravicovými ideológiami. Nekritické prijímanie vyhrotených pravicových myšlienok sa prejavilo v inklinácii k autoritatívnym režimom medzivojnového a vojnového obdobia a v existencii politických subjektov, ktoré deklaratórne podkopávali fundamentálne prvky demokracie. V krajinách stredovýchodnej Európy predstavuje ideologickú bázu pravicového extrémizmu predovšetkým etnická neznášanlivosť. V tomto diskurze prevláda koncepcia národa, kde je občianstvo definované na základe etnických kategórií, kde etnický nacionalizmus prispel k sformovaniu ideologického ospravedlnenia násilnejšieho a exkluzionistickejšieho prístupu k iným národom a etnickým skupinám (Strnad 2013: 313).

Pre identifikovanie príčin nárastu podpory pravicového extrémizmu, resp. radikalizmu na príklade politickej strany Kotleba-ĽSNS musíme v rôznych kombináciách a intenzite zohľadňovať všetky vyššie spomenuté príčiny. Ak vychádzame z premisy, že pravicový extrémizmus je postavený na vypätom nacionalizme, potom je potrebné venovať pozornosť historicko-politickým udalostiam, ktoré sprevádzali vznik a vývoj slovenského štátu, ako aj podobám nacionalizmu a etnicity v podmienkach Slovenska.

3. Nacionalizmus ako báza pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku – historický exkurz

Nacionalizmus⁵ a podpora ideí najmä tzv. vypätého nacionalizmu je len jednou z dimenzií pravicového radikalizmu a extrémizmu a len jedným z možných dôvodov ich

---

⁵ Pojem nacionalizmus je zložitý pojem. Jeho chápanie v priebehu storočí prešlo viacerými zmenami. V našom príspevku chceme poukázať na jeho základné charakteristiky, ktoré majú napomôcť identifikovať jeho vyhranú (vypätú) podobu. Za nacionalizmus považujeme politickú ideológiu, ktorá sleduje a uprednostňuje politické, kultúrne a ekonomické záujmy určitého národa. Základnými ideami nacionalizmu je hľadanie historickej role a vyššieho poslania národa, vydobytie národnej slobody, uznania a cti. Ide mu o šťastie národa. Osobná sloboda je sekundárna, čím predstavuje opozíciu k liberalizmu. Ideológia nacionalizmu sa opiera predovšetkým o národ a o jeho podstatné znaky: zvyky, tradície, jazyk, kultúru, umenie, literatúru. Kritériom práva a morálky je prospech národa. Nacionalizmus sa prejavuje v troch oblastiach: (1) politickej, kde sa usiluje o vytvorenie národného štátu; (2) kultúrnej, kde ide o emancipačné snahy a budovanie národného povedomia; (3) ekonomickej, kde sa stavia negatívne

podpory. Na Slovensku však zohráva významnú úlohu. Nejedná sa len o podporu samotnej politickej strany Kotleba–ĽSNS, ale ako v tejto časti vysvetlíme, nacionalizmus predstavuje jednu z dôležitých súčastí každodennej politiky na Slovensku. Jednotliví politickí aktéri, ktorí vstupovali na scénu po roku 1989 dokázali túto tému a štiepnu líniu na základe etnicity vnášať do politického a ideového súperenia. Výsledkom je skúsenosť slovenských občanov s politikou hľadania nepriateľa (na národnostnej, etnickej báze). Tvrdíme, že takáto skúsenosť znamená lepšiu pozíciu pre pravicovo-radikálny až extrémistický subjekt, akým politická strana Kotleba–ĽSNS je. Na jednej strane takto vedená politika „predpripravila“ voličov, ktorí radikálnu či extrémistickú rétoriku reflektujú, na strane druhej došlo k znecitliveniu časti voličov voči prejavom takejto politiky natoľko, že im nevedí podporiť subjekt s výrazne nacionalisticky vyhrotenou rétorikou. Teda i „protestný volič“ musí minimálne akceptovať nacionalisticky ladenú rétoriku do tej miery, že nie je pre neho prekážkou voľby daného subjektu.

Problém nacionalizmu v politike nie je samozrejme len problémom Slovenska, možno hovoriť o istých spoločných črtách tohto fenoménu, minimálne v stredoeurópskom priestore. Na Slovensku má však svoje špecifiká, ktoré popíšeme ďalej. Na problém nacionalizmu v stredoeurópskom priestore ponúka pohľad napríklad Will Kymlicka (2007). Podľa Kymlicku (2007: 192) postkomunistické krajiny majú problém s tým, že sa, na rozdiel od Západných krajín, nevysporiadali s výzvou etnickej rôznorodosti autochtónnych menšín. Západné štáty podľa neho len zriedka používajú sekuritizačné diskurzívne stratégie voči požiadavkám autochtónnych menšín, a tieto nie sú dôvodom na obmedzenie normálneho vyjednávania a bežných demokratických postupov a procedúr. Sú súčasťou „normálnej politiky“. Politickí oponenti nevyužívajú stratégiu hlásania nutnosti použiť výnimočné prostriedky kvôli ohrozeniu bezpečnosti štátu dokonca ani v tých prípadoch, kedy menšiny spochybňujú samotnú legitimitu štátu (ako v prípade Kataláncov v Španielsku či Škótov vo Veľkej Británii). Dôvodov je podľa Kymlicku niekoľko. Svoju rolu zohráva skutočnosť, že spomínané menšiny nemajú silný domovský ochranársky štát, ktorý by mohol byť potenciálnou hrozbou pre majoritu. Opač je však pravdou v postkomunistických krajinách, kde národnostné menšiny možno chápať aj ako „minoritizované majority“, ktoré v minulosti mali status väčšiny (napr. Maďari na Slovensku) a sami sa zapísali do historickej pamäte vtedy menšinového etnika svojimi hegemónnymi praktikami (napr. maďarizácia Slovákov) (Kymlicka 2007: 187). Alena Chudžíková analyzovala menšiny v slovenskom politickom diskurze a tvrdí, že akékoľvek požiadavky menšín sú na slovenskej politickej scéne chápané ako hrozba

---

predovšetkým proti zahraničnému ekonomickému vplyvu. Môže byť prepojený s rasizmom a nacionálnou interpretáciou darwinizmu, ktorý môže ospravedlniť násilie (Geffert 2006).

pre väčšinu ako národ (Chudžíková 2011: 12). Vašečka hovorí o etnizácii verejného priestoru na Slovensku, ktorý spája s rozšírenosťou „každodenného, ritualizovaného, na prvý pohľad neškodného banálneho nacionalizmu“ (Vašečka 2009: 248). Zároveň má však táto etnizácia štrukturálnu povahu, a má aj svoje ústavné zakotvenie v preambule Ústavy SR (Vašečka 2009).

Na Slovensku sa táto etnická konfliktná línia obnovila hneď po roku 1989. Obdobie reálneho socializmu svojou ideológiou internacionalizácie túto líniu potlačilo do úzadia. Princíp rovnosti sa aplikoval vo všetkých sférach života, čím štát potláčal národné, národnostné špecifiká, resp. nepripúšťal existenciu spoločenských, národnostných či etnických problémov, hoci problémy spolužitia českého a slovenského národa, resp. slovenskej majority a národnostných menšín boli prítomné (Renner 1993). Existovala tu teda potlačená línia tzv. štátotvorného nacionalizmu, ktorý súvisel s nastoľovaním otázok týkajúcich sa pozície slovenského národa v rámci Československa, politických otázok jeho vlády a spravovania. A rovnako i línia týkajúca sa tzv. etnického nacionalizmu – vzťahu k ostatným etnikám, predovšetkým tým, ktorých problematizovanie sa týkalo historickej skúsenosti – Maďarov ale aj Rómov.

Po roku 1989 na Slovensku oživuje politiku nacionalizmu najmä Slovenská národná strana (SNS), ktorá sa prihlásila k ideovým a historickým koreňom pôvodnej Slovenskej národnej strany⁶ a začala uplatňovať oba varianty nacionalizmu – štátotvorný aj etnický. Stala sa jedinou relevantnou politickou stranou na Slovensku, ktorá mala vo svojom programe vznik Slovenska ako samostatného štátu, teda rozdelenie Československa. Zároveň začala uplatňovať tzv. maďarskú kartu, t.j. aktívne v politike poukazovať na možný maďarský revizionizmus či hrozbu autonómie, označujúc tak nepriamo maďarskú menšinu za nelojálnych občanov Slovenska. V prípade štátotvorného nacionalizmu Slovenskú národnú stranu vzápätí nahradilo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) na čele s Vladimírom Mečiarom, ktorému sa podarilo štylizovať sa do roly zakladateľa modernej slovenskej štátnosti (Deegan-Krause 2012).

Podľa Deegana-Krausa (2012) práve skúsenosť s úspešným mobilizovaním obidvoch týchto nacionalistických línií na začiatku 90. rokov (najmä zo strany HZDS, ale aj SNS) podnietila ich ďalšie aktívne používanie i v neskorších fázach (napr. politickou stranou Smer–SD). Vznikom samostatného Slovenska sa štátotvorná línia nacionalizmu

---

⁶ Slovenská národná strana je najstaršou slovenskou politickou stranou. Vznikla v roku 1871 ako stranu, ktorá významným spôsobom prispela k rozvoju politického života na Slovensku a ochrane slovenských záujmov v Rakúsko-Uhorsku. SNS stála za prijatím Martinskej deklarácie v októbri 1918, ktorou sa vrcholní predstavitelia Slovenska prihlásili k spoločnému spolužitiu s českým národom v rámci prvej ČSR. V 30. rokoch 20. st. sa zblížila s HSLS a presadzovala autonómne požiadavky. V roku 1938 došlo k jej zlúčeniu s HSLS. Po roku 1945 bola zakázaná, svoju činnosť obnovila až v roku 1989.

stala v pôvodnej podobe nerelevantnou a pretvorila sa skôr do otázky geopolitického postavenia Slovenska ako malého stredoeurópskeho štátu, otázky postavenia Slovenska v rámci integračných zoskupení – predovšetkým v rámci Európskej únie. Politický radikalizmus a extrémizmus v súčasnosti i v nedávnej minulosti profitoval z oboch týchto línii a to priamo – ich aktívnym využívaním vo svojej rétorike a politických stratégiách, ale i nepriamo tým, že všeobecne zvýšená tolerancia voči nastolovaniu tejto agendy umožňuje posun vo vnímaní toho, čo je na Slovensku pravicovo radikálne či extrémistické.

Keďže z hľadiska aktívneho využívania politických stratégií nacionalizmu často politickí predstavitelia stavajú na historickej skúsenosti, ktorú priamo alebo nepriamo (vychádzajúc z istých stereotypizácií jednotlivých historických udalostí a osobností) oživujú, je dôležité pomenovať tie historické udalosti, ktoré v kontexte analyzovanej problematiky možno považovať za kľúčové.

Územie Slovenska bolo až do začiatku 20. storočia súčasťou väčších ríš: Uhorska, Habsburskej monarchie či Rakúsko-Uhorska. Moderný slovenský národ sa začal formovať pomerne neskoro, až v 19. storočí, čím ho možno označiť za „oneskorujúci sa“ národ (Podoba 2002). Slovenské národné obrozenie (proces formovania moderného národa) začalo najskôr jazykovou⁷ a kultúrnou, pokračovalo politickou emancipáciou a smerovalo k národnému sebaurčeniu. Po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní sa však emancipačné snahy Slovákov nemohli zrealizovať, zabránila im v tom tvrdá politika maďarizácie. Národnostný útlak v Uhorsku pretrval až do začiatku 1. svetovej vojny. Práve národnostný útlak zo strany maďarských politických elít zostal vedomým aj nevedomým nástrojom politických reprezentantov pri mobilizácii voličov aj po roku 1989.

Československá republika, ktorá vznikla v roku 1918, je vo všeobecnosti považovaná za istú formu dovriešenia práva Slovákov na sebaurčenie. Proces vzniku prvej Československej republiky však nebol jednoduchý, predchádzalo mu viacero návrhov štátneho usporiadania: od federatívneho štátu Čechov a Slovákov, cez unitárny štát s autonómiou Slovenska, až po unitárny štát postavený na tzv. koncepcii čechoslovakizmu (Kováč, 2007). Túto koncepciu presadzoval T. G. Masaryk a pri vzniku štátu bola nakoniec aplikovaná. Podľa nej tvoril Československo jeden národ – národ československý. Prívlastok československý mal vyjadrovať politickú (nie národnú) jednotu Čechov a Slovákov, s ohľadom na zahraničie (Marsina et al 1992).

Je nespochybniteľné, že spojením Slovákov a Čechov do jedného štátu sa vytvoril priestor pre emancipáciu slovenského národa, ktorému ešte pred vojnou hrozila úplná

---

⁷ Podpora jazyka ako zjednocujúceho nástroja rozvíjajúceho kultúru, vzdelanosť a národné povedomie bola v tomto období kľúčová. Na rozdiel, napr. od českých krajín, ku kodifikácii spisovnej slovenčiny došlo na Slovensku až v roku 1843.

maďarizácia. Koncepcia čechoslovakizmu však v neskoršom vývoji Československa zapríčinila veľa rozporov. Prejavilo sa to centralistickým riadením štátu zo strany českých politických predstaviteľov, bez rešpektovania špecifík slovenského politického prostredia. Táto politika podnietila v období 30tych rokov 20. storočia vznik autonomistického hnutia, ktoré požadovalo väčšiu akceptáciu slovenského národa (Kováč 2002; Zemko a Bystrický 2004).

Činnosť tohto hnutia, v kontexte zložitej medzinárodnej politickej situácie, vyústila do vzniku historicky prvého samostatného slovenského štátu - Slovenskej republiky⁸ v marci 1939. Na Slovensku bola hlavným odporcom čechoslovakizmu Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ), ktorá zohrávala dominantnú politickú úlohu aj v novovzniknutom štáte.⁹ Presadzovala svojbytnosť slovenského národa, ktorý sa vytvoril a zachoval vďaka kresťanskej tradícii Slovákov. Strana sa profilovala ako ochranca záujmov Slovákov voči pražskému (českému) centralizmu a voči nepochopeniu slovenských špecifík (Marsina et al 1992; Hradská a Kamenec 2015).

Kým do tohto obdobia možno slovenský nacionalizmus, reflektujúc konkrétne historické etapy vývoja, charakterizovať skôr ako národnú emancipáciu, vlastenectvo či čechofóbiu, v období prvej Slovenskej republiky možno jednoznačne hovoriť aj o vyhrotenom nenávisťnom nacionalizme namierenom predovšetkým voči židovskej komunite.¹⁰ Reprezentovala ho HSLŠ, ktorá si monopolizovala štátnu moc. Národný a klerikálny aspekt bol vládnymi elitami HSLŠ v súlade s heslom: jeden Boh, jedna strana, jeden vodca vyzdvihovaný počas celej existencie Slovenskej republiky a viedol k postupnému upevňovaniu autoritárskeho, klérofašistického režimu. Nové zriadenie na Slovensku obmedzilo demokratické slobody nadobudnuté v prvej ČSR: najmä slobodu tlače, zhromažďovania a organizovania sa. „Všetky tieto opatrenia zdôrazňovala HSLŠ potrebou jednoty národa.“ (Kováč 2002: 212) Podľa prezidenta J. Tisa (katolíckeho kňaza) sa štát spájal s kresťanstvom. Národ, ako prirodzený útvar, ktorý vznikol z Božej vôle, sa kládol nad štát. Štát mal byť podľa neho spravovaný kresťanskými zásadami, pretože tie pochádzajú priamo od Boha (Tokárová 2015: 27). Heterogenita vo

---

⁸ Oficiálny názov štátu bol od marca 1939 do prijatia novej ústavy v júli 1939 Slovenský štát, od júla 1939 Slovenská republika. Pomenovanie Slovenský štát sa však bežne využívalo aj po roku 1939. Slovenská republika sa stala satelitom nacistického Nemecka.

⁹ Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ) mala svoju členskú základňu, ktorá bola katolícky a národne orientovaná. Jej ideová orientácia bola poznamenaná vlastenectvom, patriotizmom, kresťanským presvedčením, antikomunizmom (Marsina et al 1992; Hradská a Kamenec 2015).

¹⁰ Protižidovská politika sa prejavila viacerými zásahmi štátu voči židovskej minorite. Od prijatia tzv. Židovského kódexu, ktorý definoval právne postavenie Židov na Slovensku a odobral im občianske práva až po ich násilnú deportáciu z územia Slovenska (Čaplovič a Čičaj 2000: 250).

vnútorných štruktúrach HSLŠ a vzájomný zápas jej dvoch krídel¹¹ oslabili jej pozície ako jednotného centra moci a zapríčinili, že sa strane nepodarilo splynúť so štátnym aparátom ani vypracovať dôsledný uzavretý kádrový systém.

Uvedené historické udalosti – zložitú hľadanie vlastného miesta slovenského národa pred a po vzniku Československa, ale predovšetkým kontroverzná skúsenosť s vlastnou štátnosťou v období 1939–1945, umožnili po roku 1989 aktívne rozvíjanie nacionalistickej línie v politike. V tomto kontexte je potrebné uvedomiť si dve skutočnosti: Na jednej strane sa Slovenská republika stala pre Slovákov prvýkrát v dejinách symbolom samostatnosti, o ktorú sa usilovali. Na strane druhej s mnohými negatívami nedemokratického klérofašistického režimu sa časť slovenskej spoločnosti dodnes nevyrovnala a slovenské pravicovo extrémistické či radikálne subjekty ideovo či programovo vychádzajú práve z tohto obdobia našich dejín. To ich zároveň umožňuje odlíšiť od tzv. mainstreamového nacionalizmu (reprezentovaného napríklad stranami SNS, Smer–SD, v minulosti HZDS), ktoré nemali tendencie glorifikovať obdobie Slovenského štátu či spochybňovať Slovenské národné povstanie (SNP).

Ako už bolo uvedené, reprezentantom oživenia pravicového radikalizmu, resp. extrémizmu je na Slovensku v súčasnosti politická strana Kotleba–ĽSNS, ktorá sa na svojej oficiálnej stránke definuje ako strana „založená na 3 základných princípoch – národnom, kresťanskom a sociálnom. (...) a predstavuje alternatívu a jedinou skutočnú opozíciu voči skorumpovanému a zločineckému „demokratickému“ systému a súčasným parlamentným stranám, ktoré všetky viac či menej rozkradli, zradili a zapredali našu vlasť aj národ“ (Naše Slovensko 2018).

Prepojenie politickej strany Kotleba–ĽSNS na prvú Slovenskú republiku nie je priame. Pre potreby analýzy vzťahu politickej strany Kotleba–ĽSNS a prvej Slovenskej republiky, resp. širšej analýzy tejto politickej strany z hľadiska problematiky extrémizmu, nie je možné obísť politickú stranu Slovenská pospolitosť–Národná strana (SP–NS), ktorej predsedom bol súčasný líder ĽSNS Marian Kotleba.

Slovenská pospolitosť–Národná strana bola v roku 2006 Najvyšším súdom zakázaná, pretože svojim programom porušila demokratické princípy zakotvené v Ústave Slovenskej republiky, čím bola jednoznačne označená za extrémistickú

---

¹¹ V rámci vládnej HSLŠ sa sformovali dve politické krídla: jedno, vedené V. Tukom otvorene sympatizovalo s nacistickým Nemeckom a nacistickou ideológiou, druhé, na čele s J. Tisom zas preferovalo slovenskú podobu fašizmu a stavalo na národných a kresťanských princípoch. Stredobodom jeho ideových, politických i kultúrnych snáh bol národ, ktorý chápal ako spoločenstvo ľudí navzájom spojených spoločnými záujmami, túžbami, pôvodom, dejinami, kultúrnou tradíciou, jazykom, psychikou a územím. Pojmu národ však neprípisoval politický, ale sociálny charakter. Vo svojej koncepcii odmietal Tukov radikálny príklon k nacizmu a nehovoril o národno-socialistickom, ale o ľudovom Slovensku („die völkische Slovakei“) (Tokárová 2015: 27).

politickú stranu (Rozsudok NS SR o rozpustení SP-NS 2006). SP-NS programovo i činnosťou priamo nadväzovala na nedemokratické princípy prvej Slovenskej republiky,¹² bola orientovaná na vypätý nacionalizmus, bigotný katolicizmus ako aj antisemitizmus a xenofóbiu (Mikušovič 2007), používala pozdravy (Na stráž) či oslovenia (Vodca) priamo evokujúce prepojenie na nacizmus či Slovenský štát vojnového obdobia, organizovala fakľové pochody v uniformách pri príležitosti rôznych výročí spojených so vznikom prvej Slovenskej republiky.

Po zákaze SP-NS sa Marian Kotleba stal lídrom politickej strany Kotleba-ĽSNS. ĽSNS zmenila stratégiu. Obmedzila, v porovnaní so SP-NS, svoje sympatizujúce postoje voči prvej Slovenskej republike, jej politickému systému, voči jej reprezentantom a ideológii a začala výraznejšie akcentovať sociálne, hospodárske a bezpečnostné témy a otázky súvisiace s rómskou menšinou či migrantmi,¹³ čím sa programovo priblížila európskej krajnej pravici. Prepojenie na Slovenský štát je však stále viditeľné v zdôrazňovaní národného, kresťanského a sociálneho princípu (za Boha a za národ). Umiernenejšia rétorika Kotleba-ĽSNS nevyvrátila podozrenia, že u nej aj naďalej pretrvávajú protidemokratické a fašizujúce tendencie. Dosvedčuje to aj fakt, že proti strane bola podaná žaloba na jej rozpustenie. V apríli 2019 však Najvyšší súd tento návrh zamietol (Najvyšší súd 2019).

Napriek rozhodnutiu Najvyššieho súdu, sofistikovanejšiemu vystupovaniu a otváraniu takých tém, ktoré sú agendou aj iných politických subjektov, ideologické prepojenie na SP-LS je badateľné. Voči poslancom Národnej rady SR za Kotleba-ĽSNS (M. Mazurek, S. Mizík) je vedené trestné konanie za rasistické vyjadrenia voči Rómom, resp. voči občanom Slovenska židovského pôvodu. Zároveň sa jej členovia, ani samotný líder M. Kotleba nedištancovali od svojich minulých výrokov propagujúcich nacizmus, fašizmus, popierajúcich holokaust a znevažujúcich Slovenské národné povstanie.¹⁴ Aj zo

---

¹² Program SP-NS hovoril o cielei nahradiť dnešný demokratický systém stavovským štátom (stavovský princíp bol zakotvený aj v ústave Slovenskej republiky, z roku 1939, avšak prakticky sa nikdy neuplatňoval). Stavovský princíp upieral národnostným menšinám možnosť zaradiť sa do ostatných stavov. Národný princíp formulovaný v programe SP-NS bol posúdený ako diskriminačný a potláčajúci práva národnostných menšín. Členovia strany nosili uniformu (pripomínajúcu uniformy Hlinkovej gardy 1939–1945), čo bolo považované za znak paramilitantnej organizácie (Rozsudok NS SR o rozpustení SP-NS 2006).

¹³ Desiat'bodový program politickej strany Kotleba-ĽSNS je postavený na „zabránení ďalšiemu rozkrádaniu Slovenska politikmi a parazitmi“. Z programu je zrejмый dôraz na Slovensko, pri rešpektovaní národných a kresťanských hodnôt. Z programu strany je zrejмый silný protirómsky, protiimigrantský a populistický antielitársky postoj (Naše Slovensko 2016).

¹⁴ Marian Kotleba v roku 2009 označil Slovenské národné povstanie za puča partizánov za banditov. „Celospoločenská duchovná a morálna kríza tu nie je od jesene minulého roka. Ani neprišla z Ameriky. Táto hlboká a pretrvávajúca kríza na Slovensko dorazila 29. augusta 1944, keď sa zradná časť slovenského národa postavila proti vlastnému štátu a proti svojmu jedinému a veľmi dobrému

súčasných reakcií a aktivít predstaviteľov strany (napr. poskytnutie sociálneho príspevku v hodnote 1488,¹⁵ vyhýbavé odpovede na výzvy k odsúdeniu holokaustu a iné) je možné vydedukovať kontinuitu na rozpustenú SP–NS. Tieto postoje môžu byť chápané ako prepojenie na extrémistickú ideológiu a prejavy. Strana však v súčasnosti výraznejšie profituje z kritiky rómskej menšiny či z obrany národných záujmov voči EÚ. Týmto sa stáva atraktívnou v očiach voliča, ktorý ju vníma ako stranu, ktorá sa nebojí pomenovať pálčivé problémy doby. Z vyššie uvedených dôvodov je obtiažne stanú jednoznačne identifikovať ako stranu radikálnu alebo extrémistickú (Mesežnikov a Gyárfášová 2016).

Za úspechom politickej strany Kotleba–ĽSNS stojí jednoznačne fakt, že vzhľadom na historický vývoj si Slováci svoju identitu museli a musia neustále potvrdzovať. Nacionalizmus aj etnocentrizmus sa stali nástrojom populizmu a vo svojich politických programoch ich využívajú aj iné politické strany. Tolerujú tým potrebu Slovákov etnicky sa vymedzovať (voči cudzincom, menšinám atď.) Tento pohľad na nacionalizmus ovplyvnil politickú kultúru na Slovensku v tom zmysle, že nacionalistická rétorika vládnych politikov posunula hranice noriem demokratického politického správania a toho, čo spoločnosť vo všeobecnosti akceptuje. Takto nastavené spoločensko-politické prostredie je náchylnejšie akceptovať (prijímať) pravicovo extrémistické či radikálne strany. V slovenskom politickom prostredí je to o to intenzívnejšie, že tradičné politické strany neriešia, alebo neriešia dostatočne problémy, ktoré časť občanov považuje za dôležité, čo je prípad aj voličskej podpory strany Kotleba–ĽSNS.

4. Profil voliča Kotleba–ĽSNS

Problematika pochopenia príčin nárastu podpory pre zoskupenie Kotleba–ĽSNS je úzko spätá so snahou pochopiť a dozvedieť sa čo najviac o voličovi, sympatizantovi či potenciálnom voličovi Kotleba–ĽSNS. Doterajšie analýzy boli orientované najmä na objasnenie profilu voliča Kotleba–ĽSNS, naopak výskum, ktorý by zisťoval skutočné

---

prezidentovi, pánovi doktorovi Jozefovi Tisovi“ (HNonline.sk 2017). Na otázku moderátora, či diskutujúci odsudzujú deportácie slovenských občanov židovského pôvodu do nacistických vyhladzovacích táborov odpovedal podpredseda Kotleba–ĽSNS Milan Uhrík: „Nie som historik.“ Milan Mazurek sa v roku 2015 vyjadril: Neobhajujem žiadny režim, ale o tretej ríši vieme iba lži a rozprávky o 6 miliónoch a mydlách z židov. O Hitlerovi sa učia samé klamstvá“ (SME.sk 2017).

¹⁵ Štrnásťka znamená 14 slov: „We must secure the existence of our people and a future for white children.“ (Musíme zabezpečiť existenciu našim ľuďom a budúcnosť bielym deťom). Číslovka 88 je odkazom na pozdrav, ktorý používali nacisti. Písmeno „H“ je ôsme v abecede. HH, teda 88, znamená „Heil Hitler!“

motívy vedúce voličov k voľbe tejto politickej strany je málo zastúpený.¹⁶ Treba však v úvode vyjasniť dve úzko prepojené otázky – jednou z nich je záujem o voliča konkrétnej politickej strany, v tomto prípade voliča Kotleba-ĽSNS, a inou otázkou je záujem o časť populácie, ktorá môže byť potenciálnou skupinou voličov pre politickú stranu reprezentujúcu myšlienky pravicového radikalizmu a extrémizmu. Ak značná časť voličov inklinuje k agende pravicového radikalizmu či extrémizmu, alebo aspoň dokáže takúto agendu tolerovať, je to samozrejme predpoklad budúcej úspešnosti politickej strany Kotleba-ĽSNS, či jej jednotlivých kandidátov.¹⁷ Na druhej strane to však nie je dostačujúca podmienka, a to z viacerých dôvodov (dvom z nich sa budeme venovať nižšie – a to je radikalizácia štandardných politických strán a premenlivosť voličského správania). Zároveň však platí, že prípadný pokles preferencií alebo odchod Kotleba-ĽSNS z parlamentu môže znamenať pokles podpory myšlienok pravicového radikalizmu a extrémizmu (jednak preto, lebo by sa to bralo symbolicky ako porážka takejto politiky, jednak z dôvodu zmenšenia priestoru pre túto agendu v médiách), ale potenciál pre takúto politickú agendu pravdepodobne ostane i v tomto prípade značný.

Radikalizácia štandardných politických strán je jedným z dôvodov, ktoré komplikujú analýzu fenoménov podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu v súvislosti s voličským správaním. Radikalizáciou štandardných politických strán máme na mysli preberanie časti agendy a rétoriky, ktorá bola/je typická pre krajnú pravicu stranami, ktoré sa do tohto prúdu nezaraďujú (týka sa pritom v slovenskom prostredí strán ľavicových i pravicových, konzervatívnych i liberálnych). Ako príklad tohto fenoménu by sa v nedávnom období dala uviesť kampaň pred parlamentnými voľbami 2016 s výrazným využívaním protiimigračnej agendy, kde nielen obsahovo ale i v rétorickej rovine môžeme hovoriť o výraznej podobnosti s krajnou pravcou, konkrétne stranou Kotleba-ĽSNS u viacerých štandardných politikov. (Androvičová 2016). Dlhodobo môžeme hovoriť o podobnom „rétorickom“ zblížovaní i v prípade rómskej problematiky, agendy práv LGBTI osôb, teda v oblasti menšinovej politiky všeobecne. V prostredí, kde časť agendy (nacionalizmus, euroskepticizmus, antiliberalizmus) majú pravicovo-radikálne a extrémistické politické strany spoločné so štandardnými stranami, voliči inklinujúci k týmto ideám nemusia voliť len politickú stranu Kotleba-ĽSNS (či iné menšie strany orientujúce sa na túto ideológiu), ale môžu siahnuť aj po podpore niektorých štandardných demokratických politických strán. Samozrejme, radikalizácia môže znamenať v istých prípadoch systematický posun

---

¹⁶ Ak sa skúmajú vnútorné motivácie a príčiny podpory, tak skôr všeobecne vo vzťahu k radikalizmu a extrémizmu, napr. kvalitatívna sonda do radikálnych postojov teenagerov (IUVENTA 2018).

¹⁷ Podľa tzv. Derex indexu (najaktuálnejšie výsledky máme z roku 2013) sa v tomto roku viac ako 13 % obyvateľov dalo považovať za potenciálnych podporovateľov pravicovo-extrémistických síl (www.derexindex.eu).

politickej strany týmto smerom, ale môže sa jednať i o istú „jednorazovú“ účelovú mobilizáciu voličov podobnými témami. Na Slovensku môžeme navyše hovoriť i o istej radikalizácii „vynútenej“. Inými slovami, požiadavka vymedziť sa voči menšinám, môže byť politickými predstaviteľmi vnímaná ako nevyhnutná v snahe osloviť väčšinového voliča.

K ďalšej radikalizácii štandardných politických strán prispel i úspech Kotleba-ĽSNS. Výraznú protiimigračnú agendu pred voľbami 2016 zo strany viacerých politických subjektov (Smer-SD, SaS a iné) možno interpretovať aj ako snahu získať voliča, ktorý by potenciálne mohol hlasovať za Kotleba-ĽSNS. Toto úsilie štandardných politických strán môžeme chápať tak, že veľká časť ich potenciálnych voličov na tieto témy reaguje a zároveň časť voličov, hoci sa orientuje na iné problémy vo svojom rozhodovaní, takáto rétorika neodradí. Tento odhad sa v prostredí, kde protiimigrantskú rétoriku začali využívať takmer všetky relevantné politické strany (aspoň niektorí ich predstavitelia), javí ako správny, keďže i volič, ktorý zaujíma k takejto rétorike neutrálny postoj a dokonca i ten, ktorého poburuje, nakoniec fakticky nemá inú možnosť len voliť niektorú z týchto politických strán.

Takáto situácia normalizuje protiimigrantskú rétoriku, ktorá sa tak stáva bežnou súčasťou politických procesov. Samozrejme, je rozdiel, či volič volí extrémistickú stranu alebo štandardnú politickú stranu, kde časť jej predstaviteľov používa protirómsku či protiimigrantskú rétoriku. Skutočnosť, že značná časť agendy extrémistickej politickej strany je zaužívanou politickou stratégiou, však môže u časti voličov normalizovať voľbu extrémistickej, či krajne pravicovej politickej strany. Otázka toho, či stratégia štandardných politických strán prebrať potenciálneho voliča krajnej pravice funguje, je teda otvorená. Ak predpokladáme silný dopyt po tomto druhu politiky, tak potom by sme mohli povedať, že vďaka protirómskej a protiimigrantskej rétorike niektorých štandardných politických strán má Kotleba-ĽSNS menej hlasov, na druhej strane je na mieste otázka či štandardné politické strany svojim konaním tento dopyt nevytvárajú, keďže ich nemožno vnímať len ako tých, ktorí reagujú na požiadavky voličov, ale i ako tých, ktorí významne ovplyvňujú verejnú mienku.

Druhým dôležitým javom, ktorý komplikuje analýzu potenciálnej podpory pre pravicový radikalizmus a extrémizmus je narastajúca premenlivosť správania sa voličov, ktorá je v našom politickom priestore umocnená i nestabilitou stranického spektra. Znamená to nielen nárast voličov, ktorí volia podľa momentálnej nálady a momentálnych preferencií, rozhodujú sa na poslednú chvíľu, ale i zvýšenú snahu politických strán v takomto prostredí mobilizovať voliča prvoplánovými témami, ktoré majú potenciál získať nerozhodnutých voličov v konkrétnych voľbách. V takomto prostredí možno očakávať mobilizovanie antiimigrantskou či antirómskou agendou účelovo a situačne, ale zároveň možno očakávať i to, že v niektorých voľbách pôjdu

podobné témy do úzadia, čo v konečnom dôsledku môže znamenať pokles i pre extrémistické politické strany (napr. pre Kotleba-ĽSNS). Zároveň sa však takýmto správaním politických strán môže upevňovať jadro sympatizantov a voličov extrémistickej politickej strany, pretože tá v tejto situácii vyznieva zásadovo. Napríklad výrazná protiimigrantská rétorika predsedu Smer-SD Róberta Fica z predvolebnej kampane 2016 kontrastuje s nedávnou snahou vlády (ktorej najsilnejšou politickou stranou je Smer-SD) prilákať pracovnú silu zo zahraničia. Predstavitelia Kotleba-ĽSNS často poukazujú na dvojtvárnosť Smer-u a ďalších politických strán. Jadro voličov, pre ktoré sú obavy z imigrácie a protiimigračné postoje rozhodujúce pri rozhodovaní, sa môže okolo Kotleba-SNS upevniť. Aké veľké však je toto jadro, resp. aký je potenciál jeho voličov, momentálne nevieme.

Zároveň platí, že existujú témy, ktoré Kotleba-ĽSNS a ďalšie politické strany výrazne diferencujú i z pohľadu samotného voliča - a to je agenda podpory integrácie v rámci EÚ a NATO či ideový postoj k našim dejinám (SNP, vojnový Slovenský štát), ktoré pre časť voličov rozhodujúce sú, a naopak pre inú časť nie. Zásadnou otázkou podpory Kotleba-ĽSNS bude z dlhodobého hľadiska pravdepodobne aj „trpezlivosť“ voličov. Keďže koalíčný potenciál Kotleba-ĽSNS sa predpokladá veľmi nízky, je reálne presadzovanie programových bodov tejto politickej strany pravdepodobne vzdialené, i keď je otázne, či to jej voličom bude prekážať.

Doterajšie zisky Kotleba-ĽSNS nás presvedčajú, že politické strany s týmto zameraním majú a zdá sa, že aj budú mať, voličský potenciál. S istotou sa nedá vylúčiť ani potenciál koalíčný, či vládnutie s tichou podporou tejto strany. To však paradoxne otvára otázku možného odklonu Kotleba-ĽSNS od agendy „tvrdého extrémizmu“ (čo sa v podstate už aj deje) a možného stierania rozdielov medzi ním a štandardnými politickými stranami. To znamená posilnenie fenoménu radikalizácie politického mainstreamu - nie nepriamo (preberaním časti agendy štandardnými politickými stranami), ale priamo - vstupom politických strán reprezentujúcich pravicový radikalizmus a extrémizmus do hlavného politického prúdu.

Čo teda vieme o voličovi Kotleba-ĽSNS? Z hľadiska základných sociálnych a demografických charakteristík elektorátu tejto politickej strany bola pomerne presvedčivo (výskumami i prostredníctvom simulovaných volieb na stredných školách) zdokumentovaná jej podpora medzi mladými ľuďmi.¹⁸ Úspech medzi nimi možno vysvetliť okrem iného aktivitou M. Kotlebu, strany, ale aj ďalších skupín, ktoré na jej podporu vznikali nezávisle, na internete a na sociálnych sieťach. Rolu tu pravdepodobne

---

¹⁸ Pred voľbami do európskeho parlamentu v roku 2014 sa uskutočnili simulované študentské voľby. Zapojilo sa do nich 62 stredných škôl z územia celého Slovenska. Strana M. Kotlebu by skončila druhá s 10,83 % hlasov (IVO 2014). Podobne by simulované voľby dopadli aj pred parlamentnými voľbami v roku 2016, keď by strana M. Kotlebu skončila druhá s 15,53 % hlasov (Dennikn 2016).

zohrala aj všeobecne vyššia radikálnosť mladých ľudí a ich silný odpor voči štandardnej politike a politikom. Medzi mladými ľuďmi však vo zvýšenej miere dochádza k „napodobňovaniu“ a príklonu k názorom rovesníkov. Preto v okamihu, keď podpora M. Kotlebu presiahla istú kritickú hranicu, je pravdepodobné, že sa začala šíriť ešte omnoho rýchlejšie, nakoľko sa v tomto prostredí detabuizovala a normalizovala.

Elektorát Kotleba-ĽSNS je špecifický i z hľadiska niektorých ďalších demografických charakteristík. V elektoráte ĽSNS dominujú muži – podľa prieskumu tvoria až 63,6 % voličov, kým ženy tvoria len 36,4 % (Gyarfášová a Slosiarik 2016: 3). Z hľadiska vzdelania patrí Kotleba-ĽSNS k stranám s nižším podielom vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva, avšak podobný počet vysokoškolsky vzdelaných v elektoráte (okolo 20%) má aj najväčšia politická strana Smer-SD (Gyarfášová a Slosiarik 2016). Celkovo teda možno povedať, že hoci v elektoráte Kotleba-ĽSNS nachádzame prevahu istých skupín voličov, stále platí, že elektorát strany je pomerne rôznorodý.

Naopak, spochybnená analýzami bola súvislosť podpory Kotleba-ĽSNS s príslušnosťou ku katolíckemu vierovyznaniu, resp. s mierou praktizovania tejto viery, čo je pomerne paradoxné zistenie vo vzťahu k spomínanému klerikalizmu tohto politického subjektu. Ak chceme pochopiť toto zistenie, treba si pripomenúť, že ku katolicizmu sa na Slovensku hlási podľa výsledkov posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 62 % obyvateľstva. Preto je prirodzené, že túto skupinu veriacich nachádzame v preferenciách rôznych politických strán. Stranou, ktorá sa dlhodobo (od roku 1989) profiluje ako strana katolíckych veriacich je Kresťanskodemokratické hnutie (KDH). Z exit pollu, ktorý realizovala agentúra FOCUS v deň parlamentných volieb 5. 3. 2016 vyplýva, že spomedzi bývalých voličov KDH volilo stranu Kotleba-ĽSNS len 1,6 % voličov (Gyarfášová, Bahna a Slosiarik 2017) napriek tomu, že v týchto voľbách zaznamenalo KDH výrazné straty a prvýkrát v histórii sa nedostalo do parlamentu. Podľa údajov agentúry FOCUS sa spomedzi voličov Kotleba-ĽSNS iba 2 % považujú za hlboko veriacich. To robí z Kotleba-ĽSNS stranu s vôbec najnižším počtom Slovákov profilujúcich sa ako hlboko veriaci (Múčka 2017).

Niekoľko analýz sa venovalo aj otázke súvislosti podpory Kotleba-ĽSNS s bydliskom v oblasti, kde žije výrazný podiel obyvateľov rómskej národnosti (viď napr. Mikuš a Gurňák 2016; Maškarinec a Bláha 2016). Autori pravdepodobne predpokladajú, že bývanie v takejto obci, meste či lokalite zakladá priamu negatívnu skúsenosť s Rómami a teda aj vyššiu responzivnosť na protirómsku agendu. Treba zobrať do úvahy, že tento predpoklad nemusí platiť automaticky. Ľudia, ktorí prichádzajú do kontaktu s príslušníkmi skupiny, proti ktorej sa politicky mobilizuje, môžu mať naopak tendenciu nepodliehať zbytočnej démonizácii celého problému. I keď ho môžu vnímať ako závažný, je buď pre nich neprijateľná predstava radikálnych riešení, alebo neveria navrhovaným spôsobom riešenia, pretože problém poznajú podrobnejšie. Na Slovensku

navyše platí, že protirómska rétorika je silne normalizovaná. Responzivnosť na protirómsku agendu teda nepredpokladá nutne priame negatívne skúsenosti s Rómami, veľakrát stačia skúsenosti sprostredkované a stereotypizované.

Pri analýze súvislosti podpory Kotleba-ĽSNS s bydliskom v lokalite s nadpriemerným počtom Rómov treba tiež zobrať do úvahy, že sa často opierajú o oficiálne štatistické dáta o podieloch obyvateľov hlásiacich sa k rómskej národnosti. Na Slovensku je pritom dlhodobým fenoménom, že veľká časť Rómov sa hlási k slovenskej alebo maďarskej národnosti, pričom skutočný počet Rómov je omnoho vyšší. Zároveň pri analýzach takýchto agregovaných celkov nevieme oddeliť hlasy samotných Rómov (ani nevieme, aká bola ich volebná účasť) a Slovákov alebo Maďarov. Veľa lokalít (napríklad v Banskobystrickom samosprávnom kraji) patrí medzi lokality s nadpriemerným podielom rómskeho, ale i maďarského obyvateľstva, pričom vieme, že v regiónoch s vysokým podielom obyvateľstva maďarskej národnosti má Kotleba-ĽSNS prirodzene nižšiu podporu. Ak predpokladáme, že obyvatelia rómskej národnosti zväčša Kotlebu nevolia, tak pri ich vyššej účasti by bolo možné očakávať naopak nižšie alebo priemerné zisky Kotleba-ĽSNS v regiónoch s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva.¹⁹

Z vyššie spomenutých dôvodov je takáto analýza problematická a tak neprekvapuje, že nepriniesla jednoznačné závery. Kým v prípade parlamentných volieb 2012, teda z obdobia slabej podpory Kotleba-ĽSNS, ukázali niektoré štúdie súvislosť podpory strany s podielom rómskeho obyvateľstva v lokalitách (Kluknavská 2012: 20–22; Gurňák a Mikuš 2012: 21; Maškarinec a Bláha 2016), tak vo voľbách 2016 (s omnoho výraznejšou celoslovenskou podporou strany) tieto výsledky nie sú až také zřejmé. M. Hanus (2016) napríklad prepočítal, že v 15 okresoch s najvyšším podielom Rómov volilo Kotleba-ĽSNS v parlamentných voľbách 2016 9,3 % voličov (len mierne viac než celoslovenský priemer 8 %), kým v 15 okresoch s najnižším podielom ho volilo 8,1 %. Ako Hanus ďalej konštatuje, niektoré faktory toto porovnanie skresľovali: v prípade 15 okresov s najvyšším podielom Rómov to bol fakt, že v niektorých z nich žije veľa obyvateľov maďarskej národnosti. Aj keď si odmyslíme sedem zmiešaných slovensko-maďarských okresov, vychádza nám, že v slovenských okresoch s najvyšším podielom Rómov hlasovalo za Kotleba-ĽSNS v priemere 10% voličov, čo je pomerne nevýrazný nadpriemer.

Ďalšou často diskutovanou charakteristikou elektorátu Kotleba-ĽSNS je socioekonomické postavenie jeho voličov, teda otázka korelácie podpory tejto politickej strany so socioekonomickou depriváciou, životom v zaostalejších regiónoch či zlou

---

¹⁹ I keď doterajšie zistenia hovoria o všeobecne nízkej účasti Rómov vo voľbách, až na niektoré výnimky (napr. v komunálnych voľbách pri kandidatúre rómskych predstaviteľov).

osobnou finančnou situáciou. Táto charakteristika meraná agregovaným spôsobom na základe socioekonomických ukazovateľov regiónu (nízke HDP, vysoká nezamestnanosť, zlá sociálna infraštruktúra) spolu s predošlou (podiel rómskeho obyvateľstva) sa navzájom do značnej miery prekrývajú a tak je možné sa odvolať na vyššie spomenuté nejednoznačné závery. Tieto prepojenia zakladajú predstavu deprivovaného nahnevaného voliča, ktorý nie je ani tak orientovaný na ideológiu pravicového radikalizmu a extrémizmu, ale žije v zlých sociálnych pomeroch, pociťuje dlhodobé zanedbávanie týchto problémov zo strany politikov a politických strán, ktoré boli doteraz pri moci. Z tohto dôvodu je buď ochotný vyskúšať nový radikálnejší spôsob riešenia týchto problémov, alebo chápe svoj protest ako výstrahu politikom.

Kým sa na hypotézu protestného voliča pozrieme bližšie, treba ešte pripomenúť jeden dôležitý aspekt úspechu M. Kotlebu a jeho politickej strany. Dôležitým momentom bola jednoducho detabuizácia tejto voľby. Inými slovami v druhom kole regionálnych volieb 2013 a v parlamentných voľbách 2016 uspeli Kotleba a jeho strana preto, lebo voliči stratili zábrany voliť túto stranu a osobu a zároveň ostatní kandidáti a politické strany možný úspech M. Kotlebu podcenili. Inými slovami, ľudia volili Kotlebu preto, lebo už môžu. Treba sa preto vrátiť k prvému kolu regionálnych volieb 2013 kde sa vzostup M. Kotlebu a jeho strany začal. V prvom kole regionálnych volieb dosiahla účasť 24,59 % (Štatistický úrad 2013). V rámci Slovenska bola síce jednou z najvyšších,²⁰ stále však platí, že viac ako 75 % voličov sa volieb nezúčastnilo vôbec.

Zároveň M. Kotlebu podporilo 21,3 % voličov zo všetkých zúčastnených, čo je v absolútnych číslach 26 251 hlasov. V Banskobystrickom kraji pritom v tom čase malo volebné právo vyše pol milióna obyvateľov, takže M. Kotleba síce mobilizoval, ale jeho protikandidátovi a víťazovi prvého kola volieb V. Maňkovi (Smer-SD) chýbalo len približne 0,5 % hlasov na to, aby vyhral už prvé kolo. Pôvodným spolufavoritom V. Maňku a predpokladaným postupujúcim do druhého kola bol Ľ. Kaník s podporou pravicových strán (SDKÚ-DS, MOST-HÍD, SaS), ktorý získal v prvom kole 15,07 % hlasov zúčastnených voličov. Treba povedať, že neúspech tohto kandidáta nemohol byť prekvapujúci. V danom období sa už nepohyboval v politike a bol spájaný skôr s minulosťou. Ľ. Kaník bol navyše známy nepopulárnymi reformami, ktorými ako Minister práce sociálnych vecí a rodiny v rokoch 2002–2005 zrušil mnohé dovtedy platné sociálne opatrenia či výrazne okresal niektoré sociálne dávky.²¹

---

²⁰ Súvisí to určite aj s tým, že Kotleba mobilizoval časť bývalých nevoličov (Gregor 2015), a ako už vieme aj prvovoličov – napríklad svojou aktivitou na sociálnych sieťach či priamym spôsobom cez jeho známe priame výjazdy najmä do malých miest a obcí Banskobystrického kraja.

²¹ Problematickou bola napríklad reforma invalidných dôchodkov, kedy došlo k výpadku ich vyplácania a niekedy absurdnému posudzovaniu miery invalidity. Kaník nakoniec musel byť nahradený v tejto funkcii Ivetou Radičovou, ktorá mala zmierniť obraz SDKÚ-DS ako strany s tvrdou antisociálnou politikou.

V Banskobystrickom samosprávnom kraji pritom pravica dlhodobo výraznejšie boduje len v samotnej Banskej Bystrici a čiastočne v druhom najväčšom okrese Zvolene (V. Maňka bol ale Zvolenčan a bývalý primátor tohto mesta, čo šance Ľ. Kaníka získať tu nejaký výraznejší počet hlasov určite zmenšovalo). Zároveň jeho sebavedomé vystupovanie i prognózy jeho postupu do druhého kola mohli demobilizovať aj jeho vlastných voličov, ktorí mali pocit, že stačí keď ho prídu podporiť až v druhom kole. Inými slovami, „drobný“ úspech M. Kotlebu, kedy dokázal postúpiť do druhého kola regionálnych volieb tým, že porazil nie veľmi populárneho kandidáta, sa ukázal byť úspechom veľkým preto, lebo detabuizoval a legitimizoval voľbu M. Kotlebu a neskôr jeho strany v očiach významnej časti verejnosti. V druhom kole sa opäť výhodou M. Kotlebu stalo práve neočakávanie jeho víťazstva a teda slabá mobilizácia voličov na podporu jeho protikandidáta. Jednak z jeho vlastnej strany, ale aj zo strany politických oponentov, ktorí nevyzvali dostatočne razantne k podpore demokratického kandidáta dokonca ani argumentáciou „menšieho zla“.²² Nasledovalo teda víťazstvo M. Kotlebu v druhom kole regionálnych volieb, stúpajúce preferencie a napokon v roku 2016 vstup do Národnej rady Slovenskej Republiky so ziskom 8,04 % hlasov a 14 mandátov (ŠÚ SR 2013, 2016).

Samozrejme úspech a rastúcu popularitu Kotleba-ĽSNS nemožno bagatelizovať a interpretovať ako zhodu náhod, skôr táto zhoda okolností umožnila prejavenie sa potenciálu tohto druhu politiky. Od začiatku sa však tento potenciál medzi analytikmi, novinármi i v odborných kruhoch neinterpretoval jednoznačne ako potenciál podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu, ale skôr ako protestný potenciál. Jedným z prvých impulzov pre takúto interpretáciu bolo zistenie, že M. Kotleba v regionálnych voľbách 2013 výrazne bodoval i v obciach s povstaleckou históriou (Aktuality.sk 2016) a zdalo sa nepravdepodobné, že by v takýchto obciach mohli obyvatelia voliť pravicového extrémistu. Zároveň bola identifikovaná skupina jeho voličov z prostredia mladých ľudí, u ktorej sa rovnako nepredpokladal silne ukotvený sklon k extrémistickým názorom.

I predpokladanú „protestnosť“ hlasovania je však potrebné diferencovať. Prvým, už spomenutým, zdrojom protestu môže byť socioekonomická deprivácia, ktorá sa spája i s odporom voči „štandardným“ politikom a politickým stranám, ktorí sú chápaní ako tí, čo túto situáciu zapríčinili. Odpor voči štandardným politikom sa však nemusí spájať len s touto socioekonomickou líniou. V proteste proti štandardným politikom sa môže skrývať napríklad silný odpor voči korupcii, čo je agenda najmä pravicových politických

---

²² Slávny výrok predsedu Smer-SD (ktorej kandidátom bol V. Maňka) o tom, že Kotlebu by porazilo aj vrece zemiakov sa stal symbolom podceňovania hrozby extrémizmu. Celkovo možno konštatovať, že na úspechu M. Kotlebu sa odrazila aj nedostatočná pozornosť venovaná výberu kandidátov zo strany štandardných politických strán a ich celkové podcenenie situácie.

strán (typicky napríklad agendou OĽANO–NOVA),²³ a z tohto pohľadu môže byť takýmto protestným voličom aj tento skôr pravicový volič. Hoci sa vo verejnom priestore pomerne silno presadzuje diskurz „ak by sa nekradlo, bolo by na všetko dosť peňazí“, téma korupcie typicky menej trápi ľavicových voličov (Trend 2017). Tých však môžu trápiť práve spomínané zlé sociálne pomery alebo rómska problematika, ale aj vyššia obava z „imigrácie“ nakoľko sa jedná o zraniteľnejšie skupiny napríklad na trhu práce. To, že M. Kotleba oslovoval rôzne typy týchto protestných voličov naprieč politickým spektrom je preto veľmi pravdepodobné. Ako ukazuje napr. Gregor (2015: 11), M. Kotleba získal aj bývalých voličov Smeru. Z iného zdroja zase vieme, že oslovoval v nezanedbateľnej miere i voličov SaS.²⁴ Zároveň však analýza Gregora (2015) poukazuje na zisk výraznej časti nevoličov. Pri nich však nevieme, či sa jednalo o protestných voličov, ktorí predtým nemali ako prejaviť svoj protest resp. ho prejavovali práve neúčastou, alebo sa jedná o ľudí s latentnými či manifestnými sklonmi k pravicovému radikalizmu a extrémizmu.

Protestný volič teda nie je voličom jedného typu, skôr je pravdepodobné rôzne obsahové založenie a rôzne interpretácie tejto protestnosti. Rovnako rôzne sú objekty tohto protestu. U časti voličov pravdepodobne dominoval protest proti vláde (vládnemu SMER–SD), najmä vo voľbách regionálnych, teda voľbou proti V. Maňkovi.²⁵ V parlamentných voľbách 2016 mohol zase zohrať dôležitejšiu úlohu protest proti EÚ a „Západu“, nakoľko sa rokovalo v tomto období o tzv. utečeneckej kríze a povinných kvótach na prerozdelenie žiadateľov o azyl. A práve tu platí, že kým R. Fico síce silne mobilizoval proti kvótam i proti prijatiu utečencov všeobecne, na druhej strane dlhodobo komunikoval jednoznačnú proeurópsku orientáciu. Euroskeptickí voliči obávajúci sa kvót preto nemuseli SMER–SD považovať za dostatočného garanta ochrany pred nimi.

Zároveň pri analýze protestnosti (či už primárne socioeconomickej alebo politickej) treba myslieť na istú mieru relatívnosti posudzovania. I drobný živnostník, ktorý by síce podľa objektívne merateľných kritérií nezapadal medzi sociálne ohrozené skupiny obyvateľstva, jeho príjem môže byť dokonca nadpriemerný, môže pociťovať iné dlhodobé problémy (vymožiteľnosť práva, problém presadenia sa v konkurencii

---

²³ I keď tu je skôr pravdepodobné, že práve preto získal málo bývalých voličov OĽANO–NOVA.

²⁴ Podľa prieskumu najväčšiu časť elektorátu Kotleba–ĽSNS tvorili nevoliči z predchádzajúcich parlamentných volieb (34,2 %), druhú najväčšiu časť voliči Smeru–SD (18,5 %), čo je svojím spôsobom pochopiteľné vzhľadom na to, že sa jedná o dve najpočetnejšie skupiny voličov. Nasledujú strany SNS a SaS (8,4 % a 8,1 %) (Gyarfášová, Bahna a Slosiarik 2017).

²⁵ V. Maňka bol zároveň predsedom Banskobystrického samosprávneho kraja v rokoch 2009–2013 i členom európskeho parlamentu, takže sa tu mohol zrkadliť jednak protest proti politikom pôsobiacim viacerých funkciách, jednak protest proti EÚ, ale i štandardným politikom ako takým.

veľkých firiem a nadnárodných spoločností a pod.). Protest preto nemožno spájať len s nižšími socioekonomickými skupinami obyvateľstva, ale do značnej miery sa týka i strednej vrstvy a môže sa zároveň spájať i s istými ideologickými preferenciami. Hypotéza protestného voliča sa zväčša uvádzala s cieľom vyvrátiť predstavu, že cca 10 % slovenských voličov inklinuje k ideológii pravicového radikalizmu či extrémizmu. Treba však povedať i to, že tieto dve veci sa nevyklučujú. Treba zároveň rozlišovať istú zjavnú a komplexnú príslušnosť k tejto ideológii – t.j. prevzatie väčšiny jej kľúčových ideologických prvkov vrátane snahy o ich konzistentné prepojenie pri vysvetlení sveta okolo nás, a parciálnu inklináciu k niektorým jej častiam. Najmä parciálna príslušnosť k ideológii sa s primárne protestným hlasovaním nevyklučuje, jej historicky zakorenený potenciál sme už spomínali.

Pokiaľ hovoríme o tzv. ideologických voličoch, t.j. takých, ktorí sa usilujú o isté komplexné vysvetlenie vlastných politických postojov a vysvetlenie fungovania sveta okolo nás, je potrebné povedať, že Kotleba-ĽSNS získava nielen hlasy voličov preferujúcich ideológiu krajnej pravice, ale i hlasy veľmi rozmanitej skupiny stúpcov tzv. konšpiračných teórií. O konšpiračných teóriách síce nemôžeme hovoriť ako o ideológiách, ale inklinácia ku konšpiračným teóriám sa podobne ako inklinácia k ideológii vyznačuje istou metareflexiou a snahou o vytváranie komplexného kolektívneho obrazu o fungovaní politiky a sveta. V tomto zmysle sú títo voliči veľmi podobní ideologickým voličom. Hoci sa podpora medzi stúpcami konšpiračných teórií a podporou Kotleba-ĽSNS nedá zdokumentovať konkrétnymi dátami, svedčia o nej napríklad analýzy facebookových stránok a rôznych prepojení medzi osobami priamo z prostredia Kotleba-ĽSNS či sympatizantmi a portálmi a médiami, ktoré sa podieľajú na šírení konšpiračných teórií.²⁶ Je zaujímavé, že samotný M. Kotleba sa nevenuje nejakému aktívnemu šíreniu týchto konšpiračných teórií (i keď negatívne odkazy na médiá a mimovládne organizácie sú bežnou súčasťou jeho vyjadrení, čo však platí i o R. Ficovi).

Možno teda konštatovať, že vstupom Kotleba-ĽSNS na politickú scénu sa jednoznačne zvýšila prítomnosť pravicového radikalizmu a extrémizmu vo verejnom a politickom živote. Nejedná sa však len o pôsobenie tejto politickej strany a jej predstaviteľov, ale aj o aktivizáciu ďalších skupín s podobným ideovým zameraním (napríklad na sociálnych sieťach) a v neposlednom rade o radikalizáciu štandardných mainstreamových politických strán, ktorá je na jednej strane reakciou na úspech Kotleba-ĽSNS, na druhej strane má svoje korene v dlhodobej normalizácii politických stratégií hľadania nepriateľa na Slovensku.

---

²⁶ Napríklad neoficiálna reklamná plocha patriaca podporovateľovi M. Kotlebu, ktorá v minulosti slúžila na propagáciu jeho kandidatúry momentálne propaguje konšpiračný web hlavnespravy.sk.

5. Záver

Naša predchádzajúca analýza ukazuje, že pochopiť fenomén vzostupu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku nie je jednoduché a mnohé závery (či už vedecké alebo tie, ktoré sa ujali ako populárne vysvetlenia v médiách, či v prostredí štátnych inštitúcií) majú len obmedzenú platnosť a spravidla vysvetľujú len časť problému, resp. platia pre istú časť voličov/sympatizantov pravicového radikalizmu a extrémizmu. S tým súvisí aj pomerne komplikované hľadanie riešení a odpovedí na tento trend, ktorý veľká časť spoločnosti považuje za problém. Tam, kde sa ako hlavný problém javí neznalosť (či už neznalosť histórie, alebo neznalosť výhod demokracie) sa spravidla ako správny nástroj javí osveta a vzdelávanie. Tam, kde sa za hlavný problém považuje frustrácia voličov socioekonomického charakteru sa javia ako hlavné nástroje riešenia na zlepšovanie životných podmienok obyvateľstva. Tam, kde sa ako hlavný problém definuje odpor k tradičným politikom a politickým stranám sa za nástroj vyhlasuje boj s korupciou a „očista“ politického prostredia a pod. Jednotlivé politické strany a politici na Slovensku z času na čas deklarujú potrebu bojovať s radikalizmom a extrémizmom (koniec koncov politická strana Kotleba–ĽSNS svojimi rastúcimi preferenciami predstavuje pre nich konkurenciu) priamo či nepriamo sa prikláňajúc aj k niektorým z vyššie uvedených spôsobov riešenia.

Na druhej strane, ako sme sa snažili v texte vysvetliť, slovenské politické strany a ich predstavitelia veľmi často používajú také stratégie oslovovania voličov, ktoré rozdiel medzi štandardnou demokratickou politickou stranou a pravicovo radikálnou či extrémistickou stranou znejasňujú. Tento problém tkvie v udomácnení sa nacionalistickej etnickej štiepanej línie v slovenskej politike (využívaní stratégií hľadania nepriateľa slovenskými politikmi aktívne – tradične voči Maďarom a Rómom, neskôr voči ďalším menšinám).

V úvode sme spomínali, že pravicový radikalizmus a extrémizmus je potrebné chápať v úzkom prepojení na demokraciu a jej základné subjekty politické strany. Realita je však zatiaľ taká, že kríza štandardných politických strán sa prejavuje vznikom takých politických strán, ktoré neprinášajú viac demokracie do spoločnosti. Práve naopak, vznikajú strany, ktoré sa svojou činnosťou podobajú firmám s marketingovým spôsobom komunikácie s verejnosťou, ďalej strany bez širšej členskej základne vedené okruhom svojich zakladateľov, či strany vytvorené za účelom riešenia veľmi úzkeho okruhu problémov (napr. protiimigračné či protikorupčné strany). Tie mnohokrát nedokážu plniť úlohu reálnej dlhodobejšej alternatívy voči stranám, ktoré kritizujú. Príkladom je Slovensko, kde vznik nových politických strán, ktoré sa od začiatku

vyhraňovali voči štandardnej politike (OĽANO-NOVA, Sme rodina-Boris Kollár) neprinieslo uzatvorenie priestoru pre nárast krajnej pravice.

Ak budeme v tomto kontexte uvažovať o voličoch strany Kotleba-ĽSNS, je potrebné si klásť otázku, do akej miery sa jedná o voličov, ktorí sa stotožňujú s odmietnutím demokratického systému. Jej podpora môže súvisieť totiž rovnako s odmietaním demokracie ako aj s poukazovaním na nedostatky v uplatňovaní demokratických princípov (napríklad korupcia). Zároveň, pokiaľ sa jedná o analýzu príčin nárastu protestného potenciálu (a s ním súvisiacich fenoménov ako odmietanie štandardných politických strán, nárast radikalizmu a extrémizmu, ale aj rôznych strán „medzery“) veľmi často sa v našich pomeroch zdôrazňuje nezvládnutá transformácia, veľké regionálne rozdiely či „zdedený“ nacionalizmus a odmietanie inakosti (viď napr. Vrzgulová 2018).

Pre pochopenie nárastu podpory Kotleba-ĽSNS by bolo potrebné zamerať sa na výskum jeho elektorátu cielenejšie a podrobnejšie, a zároveň porovnať tento elektorát s elektorátom iných politických strán. Z doposiaľ realizovaných analýz a čiastkových štúdií vieme povedať, že u sympatizantov Kotleba-ĽSNS by sme s vysokou pravdepodobnosťou našli vyššie inklinácie k ideám pravicového radikalizmu a extrémizmu (merané napríklad na škále) ako u sympatizantov a voličov iných politických strán alebo nevoličov. Miera týchto rozdielov však môže byť rôzna v prípade rôznych ideových pilierov pravicového radikalizmu a extrémizmu. Podľa autoriek by bolo vhodné doplniť aj výskum analyzujúci reálne dôvody a motívy voľby Kotleba-ĽSNS (či už kvantitatívnym alebo kvalitatívnym spôsobom) čo doposiaľ na Slovensku napriek veľkej pozornosti venovanej tomuto fenoménu chýba.²⁷ Zároveň je však potrebné analyzovať celkové postoje verejnosti vo vzťahu k inklináciám k pravicovému radikalizmu a extrémizmu. Ako tvrdíme vyššie, môže sa zvyšovať tolerancia voči prítomnosti týchto ideí a ich reprezentantov vo verejnom priestore. Pôsobenie predstaviteľov politickej strany Kotleba-ĽSNS vo volených funkciách a nárast ich preferencií totiž legitimizuje pôsobenie tejto politickej strany nielen vo vnímaní jej stúpencov a sympatizantov.

Zároveň však treba zdôrazniť, že nárast podpory Kotleba-ĽSNS či akéhokoľvek iného subjektu je potrebné vnímať v kontexte premien politického a straníckeho spektra ako takého, ako súčasť javu, ktorí politológovia dnes označujú ako kríza štandardných politických strán. Táto kríza prináša mnohé výzvy pre súčasné liberálne demokracie. Tieto výzvy môžu znamenať reálne ohrozenie základných pilierov liberálnej demokracie, čo je neodškriepiteľné v prípade nárastu podpory pravicového radikalizmu

---

²⁷ Autorky v súčasnosti realizujú kvalitatívny výskum zameraný aj na analýzu názorového a postojového spektra vo vzťahu ku Kotleba-ĽSNS

a extrémizmu, ale je potrebné to brať do úvahy aj v prípade ďalších fenoménov – radikalizácia mainstreamových politických strán, vznik manažérskych strán, strán medzery, populistických politických strán. Zároveň však tieto výzvy môžu znamenať hľadanie novej cesty pre liberálnu demokraciu, ktoré sa v kontexte niektorých fenoménov (napríklad hroziaca ekologická kríza) javí ako nevyhnutné.

Zoznam literatúry a zdrojov

- Aktuality.sk. 2016. „Kotleba zbieral hlasy aj na miestach najväčších nacistických zločinov.“ *Aktuality.sk*. 9. 3. 2016. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <https://www.aktuality.sk/clanok/320148/kotleba-zbieral-hlasy-na-miestach-najvacsich-nacistickyh-zverstiev/>
- Androvičová, J. 2016. „The Migration and Refugee Crisis in Political Discourse in Slovakia: Institutionalized securitization and Moral Panic.“ *Acta Universitatis Carolinae Studia territorialia* 16 (2): 39–64.
- Backes, U. a Jesse, E. 1989. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland II*. Bonn: Wissenschaft und Politik.
- Balážová J. 2003. Mýtizácia dejín z pohľadu ideológie nacionalizmu. *Filozofia* 58 (10): 736–759.
- Brabec, J. 2002. *Cesta a odkaz T.G. Masaryka. Fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: Lidové noviny.
- Cambel, S. et al. 1987. *Dejiny Slovenska II. (1526–1848)*. Bratislava: VEDA.
- Čaplovič, D. a Čičaj, V. 2000. *Dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Deegan-Krause, K. 2012. „Populism, democracy, and nationalism in Slovakia.“ In: C. Mudde a C. Rovira Kaltwasser (eds.). *Populism in Europe and Americas*, Cambridge: Cambridge University Press, 182–204.
- Dennikn. 2016. „Ak by volili iba stredoškólači, vyhrali by Boris Kollár a Marian Kotleba.“ *Dennik N*. 19. februára 2016. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/377268/by-volili-iba-stredoskolaci-vyhrali-by-boris-kollar-marian-kotleba/>
- Geffert, R. 2006. *Ideológia v politickom živote* (5). Klasifikácia ideologických konceptov z axiologického hľadiska. [online]. [cit.13.05.2019] Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/clanek/ideologie-v-politickom-zivote-5-klasifikacia-ideologickyh-konceptov-z-axiologickeho-hladiska.html>
- Gregor, K. 2015. „Who are Kotleba’s Voters? Voters’ Transitions in the Banská Bystrica Region in 2009–2014.“ *Sociológia* 47 (3): 235–252.
- Gurňák, D. a Mikuš, R. 2012. „Odras rómskej otázky vo volebnom správaní na Slovensku –politicko-geografická analýza.“ *Geographia Cassoviensis* 6 (2): 18–27.
- Gyárfášová, O. a Slosiarik, M. 2016. „Vol’by do NR SR 2016: Čo charakterizovalo voličov.“ *Working Papers in Sociology* (1):1–15.
- Gyárfášová, O., Bahna, M. a Slosiarik, M. 2017. „Sila nestálosti: volatilita voličov na Slovensku vo vol’bách 2016.“ *Středoevropské politické studie* 19 (1): 1–24.
- Hanus, M. 2016. „Prečo uspel Kotleba? Kto vraví, že to vie, klame.“ *Postoj*. 10. 3. 2016. [online] [cit.30.10.2018] Dostupné z: <https://www.postoj.sk/11667/preco-uspel-kotleba-kto-vravi-ze-to-vie-klame>
- Heywood, M. 2004. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia.

- HNonline.sk. 2017. „Prieskum. S Kotlebom nesúhlasí ani veľká väčšina jeho voličov, Slováci sú hrdí na SNP.“ *HNonline.sk*. [online]. [cit. 13 .05.2019] Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/1016187-prieskum-s-kotlebom-nesuhlasi-ani-velka-vacsina-jeho-voливov-slovaci-su-hrdi-na-snp>
- Hradská, K. a Kamenec, I. 2015. *Slovenská republika 1939–1945*. Bratislava: VEDA.
- Charvát, J. 2007. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál.
- Chudžíková, A. 2011. „Konceptia integrácie cudzincov v SR – nejasné ciele, nejasné výsledky.“ *Menšinová politika na Slovensku* (1): 6–7.
- IUVENTA. 2018. *Príčiny radikalizácie mládeže vo veku 14 až 17 rokov Hlavné zistenia z kvalitatívneho výskumu december 2017 - január 2018*. Bratislava: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <https://www.iuventa.sk/files/pr%C3%AD%C4%8Diny%20radikaliz%C3%A1cie%20ml%C3%A1de%C5%BEe%20-%2011042018.pdf>
- IVO. 2014. *Stredoškóľáci by do EP poslali Martina Kotlebu i Jozefa Golonku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. [online]. [cit.30.10.2018] Dostupné z: <http://www.ivo.sk/7433/sk/aktuality/vysledky-studentskych-volieb-tychto-trinast-poslancov-by-stredoskolaci-poslali-do-europarlamentu-za-slovensko/ivo-stredoskolaci-by-do-ep-poslali-martina-kotlebu-i-jozefa-golonku>
- Kluknavská, A. 2012. „Krajne pravicové strany v parlamentných voľbách 2012 na Slovensku.“ *Rexter* 11 (1): 1–35.
- Kováč, D. 2007. *Dejiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny.
- Kymlicka, W. 2007. *Multicultural Oddseys - Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Mareš, M. 2015. „„Znalci na extremismus“: Sociální vědy ve službách vnitřní bezpečnosti?“ *Sociální studia* 17 (2): 69–82.
- Mareš, M. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal/Centrum strategických studií.
- Marsina, R. et al. 1992. *Slovenské dejiny*. Martin: Matica slovenská.
- Maškarinec, P. a Bláha, P. 2016. „Křivda jako příležitost pro nové politické strany? Kotleba – Lidová strana Naše Slovensko na cestě do parlamentu.“ *Politics in Central Europe* 12 (2S): 45–66.
- Meľvil', A. J. at al. 2002. *Kategorii političeskoj nauki*. Moskva: Rosspen.
- Mesežnikov, G. a Gyarfášová, O. 2016. *Súčasný pravicový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Mikulčíková, A. 2007. „Križa demokracie – budúcnosť demokracie.“ In: *Interpolis 07*. Bratislava: FPVa MV, ÚVV UMB, Pamiko, 171–176.
- Mikulčíková, A. 2010. *Pravicový extrémizmus v SRN – príčiny, podoby, prejavy*. Banská Bystrica: FPV a MV UMB.
- Mikuš, R. a Gurňák, D. 2016. „Rómska otázka ako jeden z mobilizačných faktorov volebnej podpory krajnej pravice na Slovensku a v Maďarsku.“ *Geographia Cassoviensis* 10 (1): 29–46.
- Mikušovič, D. 2007. „Slovenská pospolitosť včera a dnes.“ *Rexter* 5 (1): 1–24.
- MINV. 2015. *Konceptia boja proti extrémizmu*. Bratislava: MINV.
- Múčka, F. 2017. „Koľko ťaží Kotleba z kostolných veriacich.“ *Postoj*. 20. 9. 2017. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <https://www.postoj.sk/26983/kolko-tazi-kotleba-z-kostolnych-veriacich>

- Najvyšší súd. 2019. „Stanovisko pre médiá.“ *Najvyšší súd*. [online]. [cit. 16.05.2019] Dostupné z: <https://www.nsud.sk/stanovisko-pre-media-vo-veci-vedenej-na-najvyssom-sude-pod-sp-znackou-4-volpp12017/>
- Naše Slovensko. 2016. „10 bodov za naše Slovensko. Volebný program politickej strany Kotleba-Ludová strana naše Slovensko.“ [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebný-program-2016.pdf>
- Naše Slovensko. 2018. „O nás.“ *LSNS*. [online]. [cit. 15.09.2018] Dostupné z: <http://www.naseslovensko.net/o-nas/>
- Nociar, T. 2015. „Politológ ako lekár, psychiater a ideologický štátny aparát: Kritický pohľad na problematické aspekty terminologie politickej krajnosti.“ *Rexter* 13 (1): 49–92.
- Pfahl-Traugher, A. 1993. *Eine kritische Bestandsaufnahme nach der Wiedervereinigung*. Bonn: Bouvier.
- Podoba, J. 2002. „Národná identita a kultúra, národné a štátne záujmy.“ In: F. Gál, G. Mesežnikov a M. Kollár (eds.). *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava: IVO, 219–230
- Renner, H. 1993. *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava: Slovak Academic Press.
- Rozsudok NS SR o rozpustení SP-NS. 2006. [online]. [cit. 15.09.2018] Dostupné z: <https://www.docdroid.net/rpXz32K/060301-rozsudok-ns-sr-o-rozpusteni-sp-ns.pdf>
- Schroedter, E. 2008. *Kommunale Handlungsmöglichkeiten gegen Rechtsextremismus*. Berlin: Fraktion GRÜNE/EFA im Europäischen Parlament.
- SME.sk. 2017. „Gardistické uniformy vymenili za obleky, nenávisť ostala. Takto sa kotlebovci vyjadrovali o židoch.“ *SME.sk*. [online]. [cit.13.05.2019]. Dostupné z: <https://fci.sme.sk/c/20642515/gardisticke-uniformy-vymenili-za-obleky-nenavist-ostala-takto-sa-kotlebovci-vyjadrovali-o-zidoch.html#ixzz5q4Wxrac9>
- Strnad, Š. 2013. „Komparace krajní pravice v západní a středovýchodní Evropě: Povaha ideologických jader.“ In: *Interpolis 13*. Banská Bystrica: Belianum, 311–315
- Štatistický úrad. 2013. *The Elections to the Bodies of Self-Governing Regions*. Bratislava: Štatistický úrad SR. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: http://volby.statistics.sk/osk/osk2013/VUC/osk_def_en.html
- Štatistický úrad. 2016. *Volby do Národnej rady SR 2016. Definitívne výsledky hlasovania*. Bratislava: Štatistický úrad SR. [online][cit.06.06.2019] Dostupné z: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>
- Tokárová, Z. 2015. „Nedemokratické režimy podľa Juana J. Linza a štátny režim na Slovensku 1939 – 1945 v jeho typológii.“ *Človek a spoločnosť* 18 (4) [online]. [cit. 10.05.2019] Dostupné z: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=XNTJZRQFIUFJ8SFIL66KNCS6>
- Trend, 2017. „Korupcia v politike? Voliči Smeru a SNS sú najmenej kritickí.“ *Trend*. 03. 2. 2017. [online]. [cit.30.10.2018]. Dostupné z: <https://www.etrend.sk/ekonomika/korupcia-v-politike-volici-smeru-a-sns-su-najmenej-kriticki.html>
- Vašečka, M. 2009. „O vzťahoch k iným a k sebe: diverzita v krajine pod Tatrami.“ In: M. Bútora, M. Kollár, G. Mesežnikov a Z. Bútorová (eds.). *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Štúdie a názory*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Kalligram. 241–260.
- Vrzgulová, M. 2018. „Forgotten Slovakia Civic Initiative: Talking Openly about Extremism. Parallel Monologues or a Discussion on Values?“ *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics* 12 (1): 140–149.
- Zemko, M. a Bytrický, V. 2004. *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava: VEDA.